

Reformasjonen

Reformasjon og tidlig nytid

På 1500-, 1600- og 1700-tallet skjedde det store endringer i det europeiske samfunnet. I første del av 1500-tallet økte den religiøse motstanden mot pavekirken. Det oppsto etter hvert full splittelse mellom protestanter og katolikker. Samtidig utviklet det seg nye holdninger til kunnskap og vitenskap. Dette bidro også til at gamle religiøse oppfatninger ble utfordret.

Hvordan virket alt dette inn på jødernes situasjon? Førte de store samfunnsendringene til endringer av fiendtligheten mot jødene?

Ritualmordanklager

De gamle religiøse beskyldningene som var blitt rettet mot jødene i middelalderen, var fortsatt levende tidlig på 1500-tallet. I løpet av århundret er det dokumentert 12 tilfeller av ritualmordanklager bare i de tyskspråklige områdene i Europa. Slike påstander ble også fremsatt av personer som hadde sentrale posisjoner i samfunnet. Johannes Eck, som var katolsk professor i teologi, trykte for eksempel i 1541 et 200 siders skrift der han blant annet argumenterte for at jødene myrdet kristne barn.

Martin Luther

Motstanden mot pavekirken ble drevet frem av flere reformatorer. Den mest kjente er Martin Luther (1483–1546). Hans tilhengere grunnla senere den evangelisk-lutherske kirke – som blant annet er den største kristne trosretningen i dagens Norge. Luthers holdninger til jødene forandret seg over tid. I 1520-årene kritiserte han Den katolske kirkes dårlige behandling av jødene. En viktig tekst her var skriftet *Jesus Kristus var født jøde* fra 1523. Her fastslo Luther at pavekirken hadde rettet de mest absurde anklager mot jødene, og at dette hadde støtt dem bort fra kristendommen. Dette betyr ikke at Luther var positiv til *jødedommen som religion*. Hensikten var å legge forholdene til rette for å vinne jødene over til den «rette» kristne lære.

Mot slutten av sitt liv gikk Luther bort fra dette synet og utviklet et ekstremt hat mot jødedommen og den jødiske befolkningen. Noe av bakgrunnen kan ha vært skuffelsen over at få jøder lot seg omvende til protestantismen. I boken *Om jødene og deres løgner* fra 1543 beskrev Luther jødene som giftslanger og som «barn av djevelen». I tillegg påsto han at jødene hatet kristendommen, og at de ønsket å skade alle kristne. De siste delene av skriftet er særlig skremmende. Her tok Luther blant annet til orde for å sette fyr på jødiske synagoger og ødelegge jødisk eiendom.

Om jødene og deres løgner ble nærmere 400 år etter Luthers død tatt i bruk i nazistisk propaganda. Deler av skriftet ble blant annet trykt i aviser tilknyttet Nasjonal Samling, som var det nazistiske partiet i Norge før og under den tyske okkupasjonen.

Utvisningen av jøder i Europa

I århundrene etter reformasjonen var jødene en liten minoritet i Vest- og Sentral-Europa. I flere områder var store jødiske befolkningsgrupper blitt drevet ut. I England ble jødene utvist allerede i 1290. Senere skjedde det samme i Frankrike (1394), Spania (1492) og Portugal (1536). Grensekontrollen på denne tiden var imidlertid på langt nær like nøyaktig som den er i dag. Derfor kunne enkelte jøder bosette seg i disse områdene også etter fordrivelsene, på tross av offisielle forbud. Antallet var likevel svært lite.

Mange av jødene som hadde bodd i de vestlige delene av Europa, i de tyske småstatene og i Spania og Portugal, reiste østover, blant annet til Polen og Litauen. På 1400-tallet fantes det omtrent 100.000 jøder i Polen. Den første folketellingen i 1765 viser at jødene utgjorde omtrent en tidel av befolkningen der.

Negative forestillinger i kunst og litteratur

Fiendtligheten mot jødene opphørte ikke i de områdene jødene ble utvist fra. Negative forestillinger ble viderefremmet gjennom litteratur, folkekultur og kunst, også i områder hvor det ikke fantes jøder. I bildefremstillinger ble jødene ofte tegnet som grådige, eller som skitne og skadelige dyr. Antisemittismen hadde lite å gjøre med hva virkelige jøder gjorde eller ikke gjorde. Forestillingene levde sitt eget liv.

Innskrenkninger og gettoer

I flere av områdene hvor jødene fortsatt ble boende, ble de pålagt strenge begrensninger. Ved kirkemøtet i Basel i 1434 ble det bestemt at jøder og kristne ikke skulle bo sammen. Bestemmelsene fikk ikke umiddelbare følger, men i løpet av 1500-tallet ble innskrenkningene skjerpet. Jødene ble tvunget til å bo i avgrensede områder og bære bestemte hatter. Flere steder ble kvartalene hvor jødene var bosatt, omgitt av høye murer. Dette kalles i dag *gettoer*.

Kosakkopprøret

Også i århundrene etter reformasjonen foregikk det voldelige angrep på jødene. De verste forfølgelsene skjedde i 1648, under det som er blitt kalt kosakkopprøret i Øst-Europa og det østlige Sentral-Europa. Omtrent 100.000 jøder ble drept, og 70 jødiske samfunn ble utslettet. Etter massakrene ble de jødiske samfunnenes posisjon i Øst-Europa sterkt svekket.